

aşkın ve ölümün duygusu

“bir son duygusu”, julian barnes’ten okuduğum ikinci roman. daha önce, 2016’da “**zamanın gürültüsü**” adlı romanını okumuştum. bu romanında ünlü besteci ve orkestra şefi **dimitri şoştakoviç**’in yaşam hikâyesinin bir dönemini, sovyetler birliği’nden ayrılıp batıda yaşamaya başladığı, sonra da sovyetler birliği’ne geri dönüşünü anlatıyor, daha doğru bir deyimle tartışıyordu. doğrusu bestecinin kendi yaşamıyla ilgili tercihinin eleştirildiği bu romanda söylenenler bana biraz haksız ve “aşırı yorum” gibi gelmişti bana. yine de anlatılanların “gerçek” olduğunu düşünmüştüm. bu duygu “bir son duygusu”nu okurken ve sonrasında yaptığım okumalarda biraz değişti.

“bir son duygusu”nun girişini sevgili **salinger**’in “*çavdar tarlası çocukları*”na ya da **forster**’in 2018’de okuduğum “*maurice*” romanlarına, son bölümünü ise bir ölçüde norveçli yazar **dag solstag**’ın “*mahcubiyet ve haysiyet*”, daha çok da yine aynı yazarın “*profesör andersen’in gecesi*”ne benzettim. genel benzerlikler olsa da bu romanın çok önemli bir farkı vardı elbette.

romanda yaşamı anlatılan ve daha çok “**tony**” olarak söz edilen **antony webster** yaşlı bir adam. bir “hoca”, yalnız yaşıyor. dışarıya yönelik olarak algılanabilecek bir olumsuzluk yok yaşamında. giderek daha yaşlanmak ve bunun farkında olmak, yine de yapabileceği farklı bir şey olmadığı için bunu ve böyle yaşamayı kabullenmiş birisi. geçmişinde de pek fazla bir özellik yok. kendi tanımıyla, “*hayatta ortalama; gerçekte ortalama; ahlaki olarak ortalama*” bir adam.

bu unsurlar benzer yanlarıyla onunla aramda bir yakınlık hissetmeme neden oluyor. hele hele geçmişindeki kimi olaylar bu benzerliği çoğaltıyor. ama okurken birden bu duygu değişiyor ve aklıma bir soru geliyor: “bunlar doğru mu acaba?”

kitabın başında bir takım imgeler var, bunlar antony’nin bizim için koyduğu “mim”ler:

“özel bir sırası olmaksızın, şunları hatırlıyorum:

- parlak bir bilek içi;
- sıcak bir tava ıslak lavaboya gülerek atıldığında, lavabodan yükselen buhar;
- yüksek bir evin su borusundan aşağı doğru akıtılmadan önce, lavabo deliği etrafında dönen sperm damlaları;
- dalgası ve çağıltısı takip halindeki yarım düzine el feneri tarafından aydınlatılan ve saçma bir şekilde, hızlı hızlı, doğal akışının ters doğrultusunda akan bir ırmak;
- akış doğrultusu, yüzeyi harekete geçiren sert bir rüzgârca gizlenmiş, geniş ve gri, bir başka ırmak,
- kilitli bir kapının ardında, çoktan soğumuş banyo suyu (bsd, s:7-8).

bu mimlerin çevresinde dönen romanda söylenenlerin doğru olup olmadığını bilmiyoruz. ama en azından bize anlattığı bunlar. ne var ki bize somut olarak anlattığı, hattâ başkalarından aktardığı sözlerle, kendi anlattıkları arasında bir uyumsuzluk, bir boşluk var, hattâ sanki bazı şeyleri saklıyormuş ya da farklı anlatıyormuş gibi bir duygu oluşuyor giderek. bunu biraz çeviriye bağlamak istiyorum, ama **serdar rifat kırkoğlu** deneyimli bir çevirmen. bu olasılığı bu yüzden gözardı ediyorum ve kendi kendime, belki de onun anlattığı kişiye benzer yaşlarda, ona benzer biçimde yaşayan, hâlini ona benzer biçimde dışarıya yansıyan birisi olarak, yani kendi iç gerçeğinden yola çıkarak ona böyle şeyler vehmetmiş de olabilirim, diyorum.

ilk bölümde anlattıkları kendine geçmişine ait konulardaki bu kuşku, ikinci bölümde ona gelen bir mektup ve paradan sonra yaşadıklarıyla, anlattıklarıyla ve anlattıklarının ona verdikleri karşılıklar ve söyledikleri, hattâ yazdıklarıyla da yer yer çelişiyor.

bunların önemli onlarını, antony'nin yaptığını yaparak ben de sıralayabilirim.

- adrian'nın susan'a bıraktığı ve onun da antony'ye gönderdiği günce. üstelik bu günceden kızı veronica'nın ancak kendisi öldükten sonra haberi oluyor, vasiyetin üzerine yapıştırılmış bu günceyi çok istemesine karşın, bir sayfası dışında antony'ye göndermiyor, belki de yakıyor.

- veronica'nın sürekli yinelediği bir söz var: "hâlâ anlamıyorsun. hiçbir zaman anlamadın ve asla anlamayacaksın. bu yüzden anlamayı çalışmayı da bırak."

- yine veronica'nın, susan'ın yolladığı paraya dair "kan parası" nitelemesi.

- veronica'nın öncesinde asla yapmadığı "tam seks"i yapmasına karşın antony'nin onu istememesi, onunla olmaması,

- antony'nin tek kızının adı neden "susan"? insanlar çocuklarına neden nasıl isim koyarlar? ya da "neden veronica değil?" sorusu akla gelebilir ama, antony'nin anlattıklarını dinleyen birisi bu soruyu sormaz, neden?

- adrian'ın güncesinin antony'ye ulaşan tek sayfası ve o sayfada yazılanlar ve oradaki "formül":

"5.5 böylelikle a) insan ilişkileri hangi dereceye kadar matematiksel ya da mantıksal bir formülle ifade edilebilir? ve b) eğer durum buysa, tam sayılar arasına hangi işaretler yerleştirilebilir? besbelli ki, artı ve eksi, bazen çarpma ve bölme. ama bu işaretler sınırlıdır.

böylelikle tümüyle başarısızlığa uğramış bir ilişki hem kayıp/eksi hem de bölme/çıkarma terimleriyle ifade edilebilir ve bu da toplamda **sıfırı** gösterir; oysa tümüyle başarılı bir ilişki hem toplama hem çarpmayla temsil edilebilir. ama çoğu ilişkiler için ne denilebilir? bunların mantıksal olarak muhtemel olmayan ve matematiksel olarak çözülemez notasyonlarla ifade edilmesi gerekmez mi?

5.6 böylelikle b, a1, a2, s, v tam sayılarını içeren bir birikimi nasıl ifade edebilirsiniz?

$b = s - v^x + a1$ ya da $a2 + v + a1 X s = b$ "(*)

- antony'nin adrian'a yazdığı mektuptaki;

"senin yerinde olsam, annesiyle bazı şeyleri araştırmaya girişirdim, onda uzun yıllar öncesine giden travmayı sorardım. bunu elbette veronica'nın arkasından yapman gerekecek çünkü o kız bir kontrol manyağı oğlum." şeklindeki yazdıkları...

okurken ve okuduklarım üzerinde düşünürken ilkin buradaki ikiliğin / çelişki ya da çatışmanın bir başka düzlem nedeniyle mi ortaya çıktığı sorusu aklıma geliyor. buna kafa yoruyorum.

"antony ve adrian", adları aynı harfle başlayan bu iki karakter aslında tek bir karakter mi? bu yanlardan birisi, okullarında intihar ederek öldüğü açıklanan robson'un yaptığına benzer biçimde intihar ediyor, diğeri de tüm sorumluluklarını ya sineye çekerek, ya da onları unutmayı yeğleyerek hayatını sürdüren birisi mi? sonunda da bu iki yanın varolduğu gerçeğinin ve yaptıklarının "vicdani bir hesaplaşma" ile üstesinden gelmek, "yaşayan hâli" bize kabul ettirmek mi istiyor diye düşünüyorum. ama değil!

işte o zaman benim vehmim, biraz destek ya da dayanak buluyor. ama burada yine de kafamı karıştıran bir sorun var:

(*) buradaki "b" (orjinal kitapta "a3" olarak yazılıdır) bebek yani adrian jr.'ı, "a1" antony'yi, "a2" adrian finn'i, "v" veronica'yı, "s" susan yani veronica'nın annesini imlemektedir. ayrıca formüllerde çarpma ve bölme öncelikli, artı eksi ikincil işlemlerdir.

“bize neden bunları anlatıyor? gerçek derdi ne?”

onu da romanı bitirince keşfediyorum. kendi kafasında oluşturduğu senaryoların benzerlerinin okurun kafasında da uyanmasını ve bir noktadan sonra bunların hepsinin ihtimâl dahilinde olduğunu düşünüp, kahramanının bu işin sorumluluğundan kendisini sıyrarak bazı seçeneklerin, doğru olmasa da gündeme getirilebileceğini söylemek.

julian barnes’in en son cümlesine bakarsak bunu başardığını kabul edebiliriz. şöyle diyor:

“birikim var. sorumluluk var. ve bunların ötesinde, kargaşa var. büyük kargaşa var.”

kargaşanın varlığı, sorumluluğun olamayacağını gösteren bir unsur, hattâ bir çeşit dayatma. ma bu kadar da değil!

julian barnes, bazı temel dertleri tartışmayı seven bir yazar. henüz okumadım ama hakkında yazılanlardan çıkardığım kadarıyla daha çok bilinen romanı *“flaubert’in papağanı”*nda da benzer bir yaklaşımı benimsediğini öğrendim.

ne yazık ki ona ve bu romana dair ülkemizde birkaç tanıtım yazısı dışında özellikle akademik anlamda ya da gerçek edebiyat eleştirisi bağlamında bir çalışma olmadığını görünce araştırmamı ingilizce dilinde yazılanları da bulmaya ve google ve ai yardımıyla okumaya çalışarak sürdürdüm.

o sırada edebiyat üzerine çok önemli bir kuramsal kitabı olan sevgili **zekiye antakyalıoğlu’nun “sonun duygusu: frank kermode ve julian barnes”** adlı bir akademik makalesine rastladım.

sevgili antakyalıoğlu bu makalesinde, söz konusu romanın adının aynen, *“frank kermode’un kurgu teorisi üzerine yaptığı bir çalışmadan”* ödünç alındığını ve devamında da;

“julian barnes, kermode’un metnini kasıtlı olarak dışsal bir referans noktası olarak seçer ve bizden, romanının mesajı olmadan eksik kalacağı gölge metin olarak almamızı ister. kermode’un 1967’de yayınlanan ‘the sense of an ending (bir son duygusu) adlı kitabı, kurgunun bir eleştirisidir; barnes’in kitabı ise, kermode’un gerçeklik ile kurgu, zaman ile bellek, yaratılış ile kıyamet arasındaki ilişkiye dair teorilerini örnekleyen bir kurgu eleştirisidir.”

dediğini okudum. italyan akademisyen rossi’de, aslında romanın ingilizce vikipedi sayfasında da belirtilen bu iddiayı biraz daha ileriye götürüyor ve şöyle diyor:

kermode, makalesini postmodernitenin zirvesinde yazmış, bir romanın sonunda anlam arayışının katı bir kural olmadığının farkındaydı: “katılık derecesi, edebi kurguların incelenmesinde derin bir ilgi konusudur. aşırı bir örnek olarak, muhtemelen sizinle çağdaş olan, temel bir paradigmadan, şimdi ona verdiğim anlamda peripeteia’dan ayrılmanın ilk cümleyle başladığı görünen bir roman bulacaksınız. okuyucunun şematik beklentileri hemen engellenir. (...) ve böylece okuyucunun sahte zamansallıktan, sahte nedensellikten, yanlış kesin betimlemeden, net hikayeden elde edilebilecek hiçbir tatmini bulamayacağı bir romanımız var. yeni roman ‘kendini tekrarlar, ikiye böler, değiştirir, kendisiyle çelişir; hatta bir geçmişi -ve dolayısıyla geleneksel anlamda bir ‘hikayeyi’- oluşturmaya yetecek kadar hacim bile biriktirmeden. ‘okuyucuya kolay tatminler sunulmaz, yaratıcı işbirliğine bir meydan okuma sunulur’ (kermode 19). barnes’in romanı bu tür bir kurguya daha kolay benziyor, ancak bu, kermode’un tezinin edebiyat aracılığıyla “dünyayı anlamlandırma” girişimi olduğunu ve “onu mit statüsünden kurgu statüsüne indirgeyebilirsek daha fazla anlamlandırmamız gerektiğini” (kermode 28) unutmamıza neden olmamalıdır. bu nedenle barnes’in romanı yalnızca kermode’un teorilerinin bir parodisi olarak görülebilir.”

bu kitabın ne yazık ki türkçe çevirisi yok. ama ingilizcesi’ni buldum ve indirdim. bence nerdeyse

altmış yıl önce yazılmış bu kuramsal kitap türkçeye çevrilebilse edebiyat ve kurguya dair düşüncelerimiz farklılaşıp, yeni boyutlarda, yeni bakış açılarına sahip olabilirdik.

bu kitabı okumadım ama antakyalıoğlu'nun söylediklerinden yola çıkarak barnes'in bu kitabı, insan ve yaşamı ile bellek ve unutmaya üzerine kendi kuramına bir gönderme ve burada söylediklerini bir somut olgu üzerinden tartışma amacıyla yazdığını düşündüm.

indirdiğim başka kaynaklarda da, antony webster'in bu romanındaki “aşk ve ölüm” izlekleri üzerinden freud'a yapılan atıflarla tartışılması yanında, “hafıza, unutmaya ve kurgu” konusunda da kermode'e göndermeler yapılarak tartışıldığını gördüm.

bir başka çalışmada, albert rossi'nin “julian barnes'in bir son hissi'ndeki bellek, gerçek ve fark” başlıklı, kitaba dair akademik makalesinde yaptığı şu saptama bu değerlendirmenin doğruluğunu işaret ediyor:

bir son duygusu'nu bu kadar iyi kurgulanmış bir roman yapan şey, okuyucuların tony'nin güvenilmez olduğunu kendi itirafıyla bilmeleri, ancak tony hafızasıyla ilgili şüpheleri açıkça dile getirmediğinde ona güvenme eğiliminde olmalarıdır. ancak tony tüm anlatı boyunca yalan söyler ve bu, özellikle hiçbir kanıt kullanmadan izlenimlerden bir anlatı kurgusu oluşturduğunda belirgindir.

yine aynı yazıda ünlü yazar **john fowles**'e yapılan bir göndermede de, burada gündeme getirilen gerçek başka bir şekilde ifade ediliyor:

bir karakter ya 'gerçek' ya da 'hayali' midir? eğer böyle düşünüyorsan, konuya iki tarafından da bakan ama aslında ikiyüzlü bir okur/yazarsın, buna sadece gülümseyebilirim. kendi geçmişini bile gerçek olarak düşünmüyorsun, onu süslüyorsun, yaldızlıyorsun ya da karartıyorsun, sansürlüyorsun, onunla oynuyorsun...tek kelimeyle onu kurgusallaştırıyorsun ve bir rafa kaldırıyorsun - kitabın, romantik otobiyografın işte bu. hepimiz gerçek gerçeklikten kaçıyoruz. bu, homo sapiens'in temel tanımıdır.”

bu her yazar, hattâ fowles'in dediği gibi her insan için de doğrudur, ama buna şunu ekliyorum:

“bunu yaparken, aynı zamanda tartışmaktan da geri durmuyoruz, çünkü bu da çok hoşumuza gidiyor. olura, birisi bu hâlin içinden benim ya da kendisi işine yarayacak bir şey bulup çıkarabilir. bu da birilerinin işine yarayabilir! bu siz de olabilirsiniz...”

hımmmm!

mesleği yazmak olan ve yaşamını, geçimini bununla sağlayan bir yazarın bu tür yaşamsal konularda, önemli tartışmaları gündeme getiren kurgu metinler yazmasını, dahası bunu bir roman / hikâye / kurgu bir metinle yapmasını, edebiyat dünyasının önemli boyutlarından birisi olarak kabul ediyorum. burada gerçekliğin, görünür / gösterilir gerçekliğin, yaşlılık ve unutmaya çerçevesinde nasıl değiştirilebileceğini ama bunun aslında öyle olmadığı hâlde (yani unutulmadığı hâlde) sanki unutulmuş gibi gösterilebileceği, bundan da bir çıkar, yarar ya da kâr sağlayabileceği bize anlatılıyor.

julian barnes, romanında postmodern anlatının nerdeyse tüm unsurlarını çok güzel ve yerinde kullanmış. bunları şöyle sıralayabiliriz: beklenmeyen olaylar, tesadüfün olaylara yön vermesi (miras), kayıp günlük(elyazması), mektuplar, e-postalar, günlüğün aranması ve aniden bulunması, tarihin kronolojik / mutlak kavranmaması, farklı tarih anlayışları, metinlerarasılık (tarih, film, müzik, pop kültür olaylarına, başka yazarların yapıtlarına açık, kapalı göndermeler, polisiye bir merak, farklı alanların farklı bilgilerinin paylaşılması, ironi, zamanı kesen ya da tanımlayan kimi olayların parodik ifadeleri, vb.

ama bunlar, bu romanı bir “postmodern anlatı” örneği yapmıyor. çünkü barnes'in bir amacı, hedefi,

bize söylemeye çalıştığı bir gerçek var:

bu gerçek, gerçeğin onun anlattığı, bizim anladığımız gibi olmayabileceği.

bu neden önemli, çünkü gerçek bir yüzleşme için gerçeğin nasıl olduysa, nasıl yaşandıysa öyle görülmesi ve anlaşılması gereklidir. oysa insan şu ya da bu amaçla, ya da nedenle, ve herhangi bir biçimde gerçeği eğip, bükebilir, farklı anlatabilir. örneğin “sıcak sobaya parmağı değen çocuğun eli yanar” ve o bunu “ateş/sıcak elimi yaktı” diye tanımlar. çünkü onun, bunu yaşadığı sıradaki yaşı ve geçmişi itibarıyla ve olay sırasında bilinç ya da bilinçaltı durumu olarak ek bir yükü yoktur.

oysa böyle bir yüke sahip biri, hele hele bunu kurgulayarak yapıyorsa, o zaman bize pekâlâ da “elim yakan soba kırmızıydı” diye ifade edebilir ve bizi başk bir yöne yöneltebilir, onun hem kendi, hem de bizim kendi bilinçaltımızın yüküyle bundan başka anlamlar çıkarabiliriz. böyle olduğunda artık onun anlattığı ve bizim anladığımız çocuk ifade ettiği zamandaki anlamın ötesinde ve dışındadır.

bunları düşündükten sonra, julian barnes’in aracılık ettiği antony webster’in anlatıklarından yola çıkarak aslında bize anlatmak istediği ama, “kendince makul nedenlerle ve çıkarı gereği” söylemediği gerçeğin şu olduğunu düşünüyorum:

antony ve adrian arkadaşlardır. birbirlerine benzerler ama görünür yüzleri ve yaptıkları birbirinden farklıdır. antony’nin sevgilisi veronica, kendisini evlerine davet ettiğinde, annesi ona, eşinin yani veronica’nın babasının kızına yönelik “taciz”inden söz etmiştir. bu yüzden de veronica bazı konularda aşırı tepkilidir. o yüzden onun tepkilerine kulak asmamak gerekir. ayrıca eşine yönelik olarak da bir tür cezalandırma duygusu içindedir. fırsat bulduğu ilk anda bunu yapacaktır. amacı bir aşk değil, sadece eşini cezalandırmaktır. o yüzden de herkesle beraber olabilir, hattâ bu kişi kızının sevgileri bile olabilir. çünkü böyle yaparak babanın aslında koruması gereken bir şeyin zıddını yapmış olacaktır. başka bir deyişle, kızını sonrasında ne olacağı belli olmayan bir başka “taciz”den korumuş da olacaktır. bunları konuştuğu antony ile o sabah ya da başka bir zamanda bu nedenle birlikte olmuştur. çünkü o sıcak bir tavayı musluğun altına atacak denli yüreklidir. antony, susan’ın bu davranışı sonrası aslında amacına ulaşmıştır. “bir kadınla beraber olarak” ilk deneyimini yaşamıştır. onun açısından veronica sadece bir nesnedir. sonrasında bir rastlantıyla beraber olup, bekâretini ona vermiştir ama antony açısından bunun önemi yoktur. öte yandan bir kızın annesiyle beraber olduktan sonra kızıyla ilişkiyi sürdürmek de ayıp ve ahlâk dışıdır. ama susan onu ilk kez “milli” eden bir kadın olarak da unutulmaz birisidir ve sonradan kızı olunca ona, onun adını verecek yani “susan” diyecektir. ne var ki veronica’yı bırakmasından sonra onunla birlikte olan can arkadaşı adrian, onun öğüdüne uyarak, sevgilisinin annesini de boşlamamış ve o da tıpkı antony gibi birlikte olmuştur. aslında adrian’ı, antony’dan daha çok seven veronica, adrian’ın açıksözlüğü, doğruluğu ve içtenliği nedeniyle bunu öğrenmiş, sadece o nedenle, adrian’a vermediği bekâretini, bir yolunu bulup, asla bir daha beraber olmayacağı, antony’ye vermiştir. işin kötü tarafı ise babasının antony olduğu, ama adrian’ın kendi çocuğu sandığı bir “adrian” a gebe kalan susan’ın bu durumu ortaya çıkınca, bunun sorumlusunun kendisini olduğunu düşünerek, robson’un yaptığını yapmış ve doğru, gerekli, meşru ve akılcı bir tutum olduğunu düşündüğü “intihar”ı yeğlemiştir. veronica, doğrudan kendisi söz ettiği için öğrendiği, ama çözümsüz kaldığı bir durumda, annesinin doğurduğu kardeşi adrian jr’ı, onun ölümünden sonra bakmayı ve ilgilenmeyi sürdürmüştür. ta ki, susan ölene ve adrian’ın ona bıraktığı, ancak annesinin ölümünden sonra öğrenip okuduğu günlükte yazılanlardan sonra, kardeşi adrian’ın babasının, “antony” olduğunu öğrenene kadar. yine de aslında yapacağı bir şey yoktur. ama annesi ölmeden önce, bu durumu antony’e bildirmek ve oğulları adrian için de

bir şeyler yapması gerektiğini bilsin diye antony'ye bir vasiyet yazıp göndermeye karar verdiği ve antony'nin de hiçbir şeyden habersizken, sadece kendisine bırakıldığı ifade edildiği için, merak edip, peşine düştüğü günlüğe ulaşmak için, kendisiyle bağlantı kurmaya kalktığı âna kadar. artık onun görevi, hayatta olduğu sürece, üzerinde bir görev olan, adrian jr'la ilgilenecek bir başka birisi daha vardır ve o yaptığı her şeye rağmen bunların bedelini ödemediği yaşamını sürdürmektedir. “madem öyle işte böyle” diyerek, gerçeğin ipuçlarını, yani iki mektubu ve bir günlük sayfasını ona yollar. ama antony, “pişkin” bir adamdır, gerçek ne olursa olsun, o gerçeği eğip bükecek ve kendisini, daha önce ne yaparsa yaptın “sütten çıkmış ak kaşık” sunabilecektir.

hem de sonradan evlendiği karısının tüm bunları tahmin ederek, söylediği “şimdi artık tek başınasın” dediği anda. ve o kendisinden bekleneni yapar.

ve hikâyenin sonunu şöyle bağlar:

“birikim var. sorumluluk var. ve bunların ötesinde, kargaşa var. büyük kargaşa var.”

barnes, bize bunu, öne çıkardığı ve bence tümüyle ayrı bir tartışmanın konusu olan ama izlek olarak çok güzel biçimde kullandığı “aşk ve ölüm” izleği çerçevesinde ustaca yapıyor ve kendini haklı çıkarmak ve gerçeğin binlerce biçimde ve anlama gelecek şekilde ifade edilebileceğini ispat ederek yüzleşmeden nasıl kaçılabilirliğini, gerçeğin nasıl eğilip bükülebileceğini örnekleyen ironik ve parodik bir roman yazıyor.

sevgili fatiş'a bu romanı seçtiği için, sizlere de bu metnimi okuduğunuz, dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

mustafa süttaş

22.02.2025